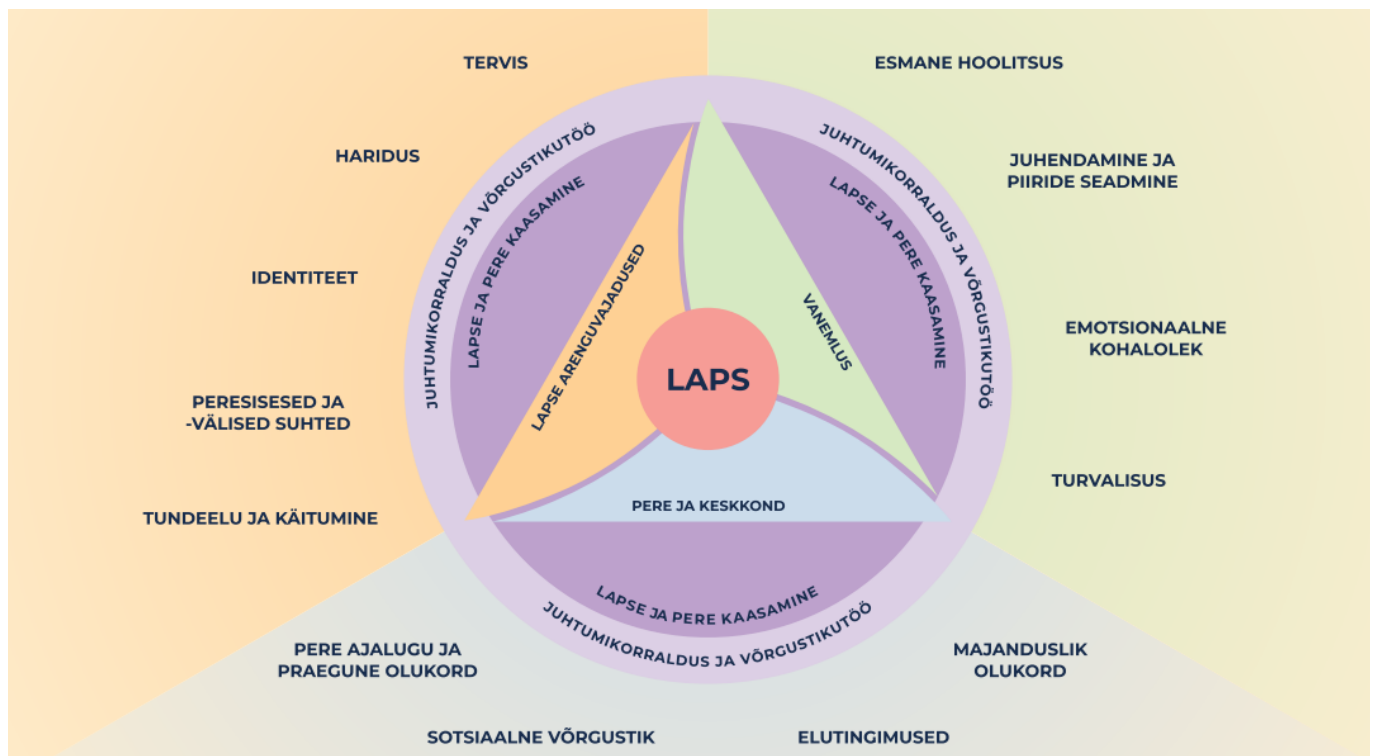


Lapse heaolu hindamise käsiraamat

Sisukord

8. Lapse heaolu valdkonnad abivajaduse hindamisel	3
8.1. Lapse arenguvajadused	4
8.1.1. Tervis	6
8.1.2. Haridus	9
8.1.3. Identiteet	12
8.1.4. Peresisesed ja -välised suhted	15
8.1.5. Tundeelu ja käitumine	18
8.2. Vanemlus	21
8.2.1. Esmane hoolitsus	22
8.2.2. Juhendamine ja piiride seadmine	25
8.2.3. Emotsionaalne kohalolek	27
8.2.4. Turvalisus	29
8.3. Pere ja keskkond	30
8.3.1. Pere ajalugu ja praegune olukord	31
8.3.2. Sotsiaalne võrgustik	33
8.3.3. Elutingimused	35
8.3.4. Majanduslik olukord	37

8. Lapse heaolu valdkonnad abivajaduse hindamisel



Lapse heaolu kolmnurgas keskendutakse kolmele peamisele põhivaldkonnale: lapse arenguvajadused, vanemlus ja pere ja keskkond. Kõik põhivaldkonnad koosnevad alavaldkondadest, mille osas tuleb lähtuvalt konkreetsest juhtumist koguda vajaminev informatsioon.

Lapse heaolu kolmnurga kui töövahendi juures on tähtis roll kogutud teabe kategoriseerimisel ehk vajalik on liigitada kogutud teave õige heaoluvaldkonna ja alaliigi juurde. Teabe liigitamisel on abiks alljärgnev.

1. Lapse arenguvajadused – sisestage asjad, mida laps ütleb, teeb ja mida ta väidetavalt teeb ja mida on märganud, et laps teeb.
2. Vanemlus – sisestage asjad, mida vanemad/hooldajad ütlevad, et nad teevad ja mida nad väidetavalt teevad ja mida on täheldatud, et nad teevad.
3. Pere ja keskkond – sisestage teave pere ajaloo, vanemate vaimse tervise, suhete ning füüsilise ja sotsiaalse keskkonna kohta.

Näiteks on lapse arenguvajaduste emotsionaalsete ja käitumuslike tegurite juures toodud välja: „Maret on ärevuses, sest ema ei paku talle piisavalt emotsionaalset soojust.“ Maret võib olla ärevuses, kuid emotsionaalsete ja käitumuslike tegurite juures tuleb välja tuua Mareti käitumise kirjeldus, mis viitab ärevuse võimalusele. „Ema ei paku talle piisavalt emotsionaalset soojust.“ Tuleb välja tuua vanemluse valdkonnas.

Käesolevas käsiraamatus on selgitatud lahti kõik lapse heaolu kolmnurga valdkonnad koos alateemadega. Iga alateema juures on toodud välja kaitse – ja riskitegurid ning toetavad küsimused iga

vanusegrupi kohta, mis aitavad lastekaitsetöötajal informatsiooni koguda. Küsimuste puhul on vajalik lisaks iga vanusegrupi küsimustele pöörata tähelepanu ka teiste vanusegruppide juures olevatele küsimustele, mis võivad lähtuvalt juhtumist olla asjakohased.

Käsiraamatu artikli viimane uuendus 08.04.2025

8.1. Lapse arenguvajadused

Lapse heaolu hindamine eeldab, et lapse arengut mõjutavat igat tegurit uuritake lapse vanuse, arengutaseme ning tema tervise kontekstis. Seega on oluline, et arenguvajadustele hinnangut andes lähtutakse üldistest arenguülesannetest erinevas vanuses.

Käesolevas käsiraamatus on üldiste arenguülesannete liigitamise aluseks võetud „Lapse käsitlemise käsiraamatus“¹³ välja toodud arenguülesannete vanusegrupid ja liigitus.

Tabel 4. Lapse üldised arenguülesanded

Imikud 0-2	Antud vanusegrupi laste peamine ülesanne on õppida usaldama. Arenguülesande edukus on erinev, kuna see oleneb lapse iseloomustust, turvatundest, lapse vajaduste rahuldamisest, kogemustest lapsevanemaga. Lastel areneb vanemaga seotussuhe ja sellest sõltuvalt kujuneb laste suhtumine maailma ja teistesse inimestesse. Esil on soov avastada maailma. Lapsed vajavad kogemusi, mis hõlmavad palju puudutusi, näostnäkku kontakti ja stimulatsiooni vestluste kaudu. Puudub oskus ise oma emotsioon reguleerida, kuid õpivad seda läbi kiindumuse oma hooldajatesse.
------------	--

Väikelapsed 2-5	Lapsed õpivad katsetamise kaudu maailma ja nad panevad ennast tihti proovile. Eesmärk on saavutada turvaline iseseisvus. Turvalise iseseisvuse katsetamiseks proovivad lapsed eemalduda vanemast, kuid peavad teadma, et vanemate poolne turvaline tagala on olemas. Areneb fantaasia ja sellega mänguoskus. Infot võtavad vastu paremini neile tuttavas keskkonnas. Esil on fantaasiamaailma areng, mille tõttu võivad lapsed anda ebakorrektseid vastuseid küsimustele. Lapse aju on kohanenud keskkonnaga ja kohaneb sama kiiresti ka negatiivse kui positiivse keskkonnaga. Lapsel on kogemuste saamine äärmiselt oluline.
Varane kooliiga 6-9	Esile hakkab tulema soov omandada teadmisi ja nad vajavad loomingulisust. Lapse enesehinnang on kujunemisjärgus. Soovivad tunda kontrolli ja kindlat struktuuri.
Keskmine kooliiga 10-12	Arenguülesanded on sarnased eelmise vanuserühmaga, kuid lastel on oluliselt selgem ettekujutus iseendast ja oma võimetest. Lapsed näevad maailma must-valgena ning areneb kriitika vanemate suhtes. ¹³ Toimub kasvuspurt aju piirkondades, mis reguleerivad planeerimist, impulsside kontrolli, põhjendamist, emotsioonide reguleerimist ja neile reageerimist.
Teismeiga 12-18	Üritavad määratleda enda identiteeti ja neil on soov iseseisvuda. Lapsed vajavad struktureeritud elukorraldust paindlike piiridega. Esil on soov selgitada välja iseenda väärtus.

Lastekaitsetöötajal peab arenguvajaduse hindamise raames tekkima selge arusaam selles, mida konkreetne laps on võimeline igas arengetapis saavutama, et tagada enda täielik potentsiaal. Seega peab olema teadlik laste üldisteks arenguülesannetest iga vanusegrupi lõikes. Lapse arenguvajaduste raames hinnatavad valdkonnad käsitlevad meditsiinilist, psühholoogiist, pedagoogilist ja sotsiaalset perspektiivi lapse arengus.

¹³ Liivamägi-Hitrov, A. Kask, K. (2016). **Lapse küsitlemise käsiraamat**. Tallinn.

8.1.1. Tervis

Tervise valdkond hõlmab enda alla nii lapse kasvamise, arenemise, kuid ka füüsilise ja vaimse heaolu. Samuti tuleks arvesse võtta geneetiliste tegurite ja sellega seotud kahjustuste mõju. Tervise valdkonda hinnates on kasulik olla teadlik laste pikkuse, kaalu ja füüsilise arengu normidest. Olulisel kohal on vanemate kontakt perearstiga, eriarstiga ning ülevaate omamine lapse senisest arengust ja erivajadusest.

Lapse tervise kohta informatsiooni kogudes loob lastekaitsetöötaja ülevaate sellest, missugune on lapse üldine tervislik seisund, kuidas tervise eest hoolitsetakse. Samuti on oluline koguda informatsiooni tervisekontrollides käimise kohta, vaksineerimise ning vajadusel vajaminevate ravimite võtmise kohta. Tervise puhul on vajalik selgitada välja lapse füüsilise aktiivsuse tase ning lähtuvalt lapse vanusest ja arengutasemest teadlikkus seksuaalsuse ja sõltuvuste kohta.

Juhul, kui lastekaitsetöötajal tekib põhjendatud kahtlusi lapse tervisliku seisundi kohta, on oluline kaasata informatsiooni kogumisse lapse perearst ning vajadusel eriarst. Põhjendatud kahtlus võib ilmneda, kui esineb muresid lapse tervislikus seisundis, lapsevanemate selgitused lapse tervisliku seisundi kohta on segased või laps toob ise välja mure oma tervise kohta.

Tervise valdkonnas väljaselgitatav informatsioon peab keskenduma lapse vaimsele ja füüsilisele tervislikule seisundile (sh püsivad terviseprobleemid), tervishoiuteenuste kättesaadavusele, piisavale unele, toitumisele jms. Lisaks üldistele tervist puudutavatele teemadele tuleb vastavalt lapse vanusele keskenduda konkreetsele vanusegrupile omastele tervisevaldkonna küsimustele. Oluline on seejuures, et kaardistatakse ära ka varasemate vanusegrupe puudutab informatsioon, kui see on lapse konkreetsest abivajadusest vajalik.

Tervise kaitse- ja riskitegureid aitavad välja selgitada alljärgnevad küsimused:

Imikud 0-2:

Kas laps on kantud perearsti nimistusse?

Kas laps on osalenud perearsti/lastearsti korralistel vastuvõttudel, et kontrollida lapse arengut?

Kas laps on vaksineeritud vastavalt riiklikule immuniseerimiskavale?

Kui sagedasti ja palju laps nutab?

Kas laps tunneb vanemate läheduses heameelt?

Kuidas laps ennast väljendab, kui lapsevanem läheb eemale?

Kas lapsel on regulaarsed uneajad ja kas uni on piisav?

Milline on lapse toitumine?

Kas lapsel on tavapärane mootorsete oskuste areng?

Väikelapsed 2-5:

Milline on lapse toitumine ja hügieen?

Kas laps on väljendanud lasteaia näljatunnet?

Kas laps viibib värskes õhus piisavalt?

Kas laps on teinud esimesed hambaarsti külastused?

Kas lapse kuulmine ja nägemine on korras?

Milline on lapsevanema ja perearsti (vajadusel eriarsti) omavaheline koostöö tervisemurede korral?

Varane kooliiga 6-9:

Kas lapsele on määratud puue?

Kas lapsel esineb allergiaid, ekseeme?

Kas lapsel on terved ja hooldatud hambad?

Kas lapsel esineb valusid (pea-, kõhu- või seljavalusid) millele ei ole määratud konkreetseid põhjuseid?

Kas lapsel esineb voodimärgamist või kõhukinnisust?

Kas lapse kehal esineb vigastusi (verevalumid, kriimustused, punetused, luumurrud), mis võivad viidata väärkohtlemisele?

Keskmine kooliiga 10-12:

Kas laps on osalenud perearsti/koolitervishoiu tervisekontrollides vastavalt tervisekontrolli ajakavale ja vaktsineeritud vastavalt riiklikule immuniseerimiskavale?

Kas lapsel on väsimust või esinevad uneprobleemid?

Kas laps sööb koolis sooja toitu?

Millised on lapse liikumisharjumused?

Kas laps on tihti haige?

Kas lapsel on esinenud meeleolukõikumisi või kiiresti vahetuvaid emotsioonipuhanguid?

Kas lapsel on probleeme vaimse tervisega?

Kas lapsel on eakohaselt suurem huvi seksuaalsuse vastu?

Kuidas laps kirjeldab enda tervislikku seisundit?

Teismeiga 12-18:

Milline on lapse unerežiim ja kas laps saab piisaval määral und?

Kas lapsel esineb söömishäireid (anoreksia, buliimia)?

Milline on lapse hügieen ja eneseteenindusoskused?

Kas esineb märke hooletusse jätmisest?

Kas lapsel esineb psühhosomaatilisi häireid?

Kas lapsel esineb sõltuvuskäitumist (alkoholi, narkootikumide või psühhotroopsete ainete tarvitamist)?

Millised on lapse teadmised seksuaalsusest, seksuaalsuhetest?

Kuidas lapsevanemad hindavad tervisehoiuteenuste kättesaadavust?

Soovituslikele tervisevaldkonna küsimustele vastuseid saades on oluline fikseerida välja tulevad kaitse-

ja riskitegurid.

Tabel 5. Peamised tervise valdkonna kaitse- ja riskitegurid

Kaitsetegurid	Riskitegurid
Laps on üldiselt terve, unerežiim on paigas, ei esine probleeme unetusega. Erinevaid valusid (pea-, selja-, ja kõhuvalusid) esineb harva ja psühhosomaatilisi häireid ei esine. Lapsel ei ole vaimse tervise probleeme. Lapsele ei ole määratud puuet või on puue, kuid tagatud on lapsele vajaminev abi.	Lapsel on füüsilise või vaimse tervise probleeme, erivajadus. Laps on pidevalt haige, esinevad uneprobleemid, toitumishäired. Lapsel on probleeme vaimse tervisega või esineb psühhosomaatilist häiret. Lapsele on määratud puue. Lapsel esineb impulsiivsust, agressiivsust, masendust, hirmutunnet, depressiooni või muud iseennast kahjustavat käitumist.
Lapsel on tagatud regulaarne tervisekontroll. Terviseprobleemide korral on vanemad ühenduses meditsiinitöötajaga. Lapsel on võimalik saada temale vajaminevaid tervishoiuteenuseid. Lapsel, kellel on pikaaegne haigus või puue, on tagatud regulaarne tervishoiuteenuste kättesaadavus (nt sotsiaalse rehabilitatsiooni teenusel osalemine).	Lapsel puudub ligipääs tervishoiuteenustele. Lapsel on terviseprobleem või puue, kuid talle ei ole tervishoiuteenused kättesaadavad. Lapsele vajaminev tervisehoiu teenuseosutaja asub lapse elukohast kaugel või lapsevanemal ei ole võimalik last sobiva teenuseosutaja juurde viia või vanem ei pea seda oluliseks.
Lapse huvi seksuaalsuse vastu on eakohane.	Lapsel on suurenenud huvi seksuaalsuse vastu. Samuti huvi pornograafia vastu.
Laps ei tarvita alkoholi, tubakat ega muid psühhotroopseid aineid.	Laps tarvitab alkoholi, tubakatooteid või muid psühhotroopseid aineid. Sõltuvusainete tarvitamine on seoses lapse vaimse tervise probleemidega.

Lapse kehal puuduvad füüsiliste vigastuste tundemärgid, mille päritolu on ebaselge.

Lapsel esinevad füüsilised kehavigastused, mille päritolu on ebaselge. Taoliste vigastuste hulka kuuluvad näiteks verevalumid, tursed, näpistamis – või põletusjäljed, vigastused suus, neelus või suguelunditel.

Eakohase ja murettekitava seksuaalse käitumise määratlemiseks on abiks **Sensoa lipusüsteem**. Lipusüsteem kui meetod aitab lastekaitsetöötajal hinnata, milline seksuaalkäitumine on aktsepteeritav ja milline mitte, ning sellele vajadusel reageerida. Lipusüsteem toetab tervet seksuaalset arengut ja ennetab seksuaalvägivalda. Lipusüsteem annab eri osapooltele ühise keele, et rääkida avatult seksuaalsusest, piiridest ja seksuaalkäitumisega seotud olukordadest.

Käsiraamatu artikli viimane uuendus 08.04.2025

8.1.2. Haridus

Lapse haridusvaldkonna hindamise käigus tuleb saada ülevaade lapse toimetulekust lasteaias, koolis või huvihariduses – kuidas toetab last teda ümbritseb hariduslik keskkond ja kuidas on lapsele tagatud tema võimetele vastav mitmekülgne areng ja õppimine. Hariduse valdkonna alla kuuluvad lapse mäng, huvitegevused, toimetulek lasteaias ja koolis. Haridus võib olla oluline kaitsetegur, mis hoiab ära psühhosotsiaalsete probleemide tekkimise, kuid olulised puudujäägid hariduses võivad olla suureks riskiteguriks. Näiteks kui laps ei õpi tema jaoks võimetekohasel õppekaval, tagatud ei ole lapsele vajaminev hariduslik tugi või esinevad probleemid huvihariduse tegevuses või koolikohustuse täitmises. Vajadus on koguda kokku informatsioon, mis toob välja lapse õpitulemused, koolikohustus täitmise, kuid ka lapse üldise toimetuleku koolis või lasteaias. Viimase hulka kuuluvad ka suhted eakaaslaste, kooli – või lasteaia personaliga ning koostöö lapsevanematega.

Haridusvaldkonda hinnates tuleb kindlasti aktiivselt kaasata last ja lapsevanemat, et kirjeldada mõlema osapoole vaadet toimetulekule. Lisaks lapse ja lapsevanemate nägemusele lapse toimetulekust haridusvaldkonnas, võib olla vajalik uurida õppeasutuse poolset hinnangut.

Näidisküsimused haridusvaldkonna spetsialistile:

Milline on lapse toimetulek lasteaias/koolis?

Milline on lapse võimekus ja toimetulek lasteaias õppetöö kestel?

Kuidas toetab kool last õppetöös eesmärkide saavutamisel?

Kas laps vajab haridusvaldkonnast täiendavat abi (logopeed, eripedagoog või psühholoog)?
Millised on lapse suhted oma eakaaslaste ja õpetajatega?
Milline on olnud lasteaias/koolis lapse areng?
Millised muutused on aset leidnud?
Millised on lapse emotsioonid lasteaias/koolis?
Milline on lapsevanemate koostöö lasteaia/kooliga?
Kas on märgatud lapse võimalikku hooletusse jätmist (riietumine, hügieen, toitumine)?

Hariduse kaitse – ja riskitegureid aitavad välja selgitada alljärgnevad küsimused:

Lasteaed (0-7):

Milline on lapse üldine toimetulek lasteaias?
Kuidas on laps kohenenud lasteaiaiga?
Milline on lapse praegune lasteaiaühm ja kas antud rühma vastab lapse vajadustele?
Milline on lapsevanemate koostöö?
Kuidas toimub lapse toomine ja viimine lasteaiaist?
Millised on lapse emotsioonid tuues või koju minnes?
Kas laps soovib suuremat lähedust õpetajatelt?
Kas laps omandab uusi oskusi eakohaselt?
Kas lasteaia hinnangul lapsevaenemad arendavad koduses keskkonnas last eakohaselt ja piisavalt?
Kas lapses on väljendunud andekust?
Kas laps vajab lasteaias suuremas mahus individuaalselt lähenemist?
Kas last peab sagedasti korrale kutsuma ning kas esineb probleeme kehtivatele reeglitele allumisega?
Kas on esinenud lapse hooletusse jätmist?
Kas laps on väljendanud lasteaias mitte eakohast käitumist või sõnavara?

Kool (8-18):

Milline on lapse üldine toimetulek koolis?
Kas laps elab kooliperioodidel kodus või õpilaskodus?
Milline on lapse koolikeskkond (õpilaste arv klassis, õpetajate arv, ruumid ja välikeskkond)?
Millisel õppevormil laps õpib?
Milline on lapsevanemate koostöö kooliga?
Kuidas toimub kooli ning kodu vaheline suhtlus?
Kas laps on varasemalt vahetanud kooli?
Millised on varasemate koolivahetuste põhjused?
Millised on lapse õppetulemused?
Millised õppeained on lapsele jõukohased ja millistes vajab täiendavat lisatoetust?
Kas laps on mingis valdkonnas andekas?
Kas lapsel esineb õpiraskusi?
Kas lapsel on raskusi uute teadmiste ja oskuste omandamisel ning juhiste järgimisel?
Milline on lapse keskendumisvõime koolitunnis?
Kas laps peab olema pidevas liikumises õppetundides?
Kas lapsel on raskusi ülesannete alustamise või lõpetamisega?

Kas lapse poolt tehtavad kodused õppetööd on tähtaegselt esitatud?
 Kas laps on vajanud varasemalt õppetöö kohandamist või vajab praegu täiendavat tuge?
 Milline on lapse õpimotivatsioon?
 Kas laps tunneb vastutust õppimise eest ja mõistab koolis käimise olulisust?
 Kas laps on väljendanud muremõtteid õpetajatele, tugispetsialistidele koolikeskkonnas?
 Kas laps on jäänud klassikursust kordama?
 Kas lapse põhihariduse omandamine on katkenud?
 Mis on põhjused?
 Milline on lapse riietumisstiil koolis?
 Kas laps osaleb kooli vabaajategevustes (väljasõidud, spordipäevad) koos teiste lastega?
 Millised on noore mõtted ja soovid enda edasiste õpingute või töö suhtes?

Huviharidus (0-18):

Millises huvihariduse valdkonnas laps osaleb?
 Kuidas on ülesse ehitatud lapse huvihariduses osalemine (sagedus, kestus)?
 Milline on lapse enda motivatsioon osaleda huvihariduses?
 Milline on lapsevanema nägemus lapse osalemisest huvihariduses?
 Millised on lapse huvihariduses osalemise takistused?
 Kas laps on väljendanud muret huvihariduses osalemise osas?
 Kuidas on huvihariduses osalemine lisatud lapse päevakavasse?
 Kas huvihariduses osalemine jätab lapse päevakavasse piisava aja puhke – ja mänguajale?

Tabel 6. Peamised hariduse valdkonna kaitse- ja riskitegurid

Kaitsetegurid	Riskitegurid
Laps käib lasteaias või koolis ning saab sealt konstruktiivset tagasisidet.	Lasteaed või kool ei rakenda lapse toimetuleku tagamiseks vajaminevaid abimeetmeid. Lapsele antakse liigselt negatiivset tagasisidet, laps on positiivselt ergutamata või toetamata.
Lapsel on head õpioskused ja motiveeritus õppetööks. Laps täidab koolikohustust. Lapse head kognitiivsed võimed, keskendumisoskus ja tähelepanuvõime on olulised kaitsetegurid.	Laps on pikalt eemal lasteaiast või ei täida koolikohustust. Haridusvaldkonnast eemal viibimine võib olla seotud lapse hooletusse jätmisega või lapse enda käitumisega. Laps ei tule toime lasteaias või kehtestatud üldreeglitega ja lapse keskendumisvõime on madal.

Positiivsed tulemused koolis. Head õpitulemused on tugev kaitsetegur, mis võib säästa last tulevikus tekkivate psühhosotsiaalsete probleemide eest.	Puudulikud tulemused koolis ja õpiraskused. Madalad õpitulemused võivad vähendada õpimotivatsiooni, mis omakorda võib viia koolikohustuse mittetäitmiseni. Madalad õpitulemused võivad viia rahulolematuseeni koolikeskkonnas, põhjuseta puudumisteni ning suhted eakaaslaste või õpetajatega võivad halveneda.
Lapsele on võimalus ja oskus mängida ning tegeleda lapse jaoks oluliste harrastuste ja huviharidusega. Lapsel on motivatsioon osaleda huvihariduses.	Puudulikud võimalused mänguks ja huvidega tegelemiseks. Lapsevanemad ei suuna last huviharidusega tegelema või ei saa seda pere materiaalsete probleemide tõttu lubada.
Huvihariduses (sh spordis) on lapse jaoks turvaline.	Esinevad märgid (hirm, vigastused, liigne surve vms) lapse väärkohtlemise kohta spordis. Laps ise ei soovi valitud huvihariduse valdkonnaga tegeleda ja esineb vastumeelsust.
Lapsevanemad on aktiivselt kaasatud ja osalevad lapse lasteaia, kooli tegevustes ja huvihariduses lähtuvad lapsevanemad lapse tegelikust võimekusest ja lapse enda soovidest.	Lapsevanemad ei tee lasteaia, kooli või huviharidusega koostööd. Lapsevanemad ei võta ise ühendust ja on passiivsed lapse murede korral hariduse valdkonnas.

Käsiraamatu artikli viimane uuendus 09.04.2025

8.1.3. Identiteet

Identiteet on seotud lapse kasvava eneseteadvusega ja õppimisega ennast määratlema teisest eraldiseisva ja väärtustatud isikuna. Identiteedi valdkond hõlmab enda alla arusaama iseendast, oma

võimetest, enesehinnangust, enesekindlusest ja eneseaustusest. Identiteedi määratlemisele võivad kaasa aidata rass, religioon, vanus, sugu, seksuaalsuses või puue. Samuti aitab inimesel määratleda identiteeti kuuluvustunne ning aktsepteerimine pereliikmete, eakaaslaste ja laiemal ühiskonna poolt, sealhulgas ka teiste kultuurirühmade poolt.

12-18 elukuul areneb lapsel arusaamine, et ta on „mina“ ehk laps hakkab teadvustama, et tema on indiviid. Lapse „mina“ kujunemisega paralleelselt areneb ka tema iseseisvus, mil laps õpib järk-järgult tunda iseennast, ümbritsevat keskkonda ja inimesi. Positiivse enesehinnangu arenguks on lapsel vaja tunda end armastatuna ja väärtuslikuna. Lapsed, kelle kodukeskkonnas esinevad stress ja pereprobleemid, vajavad seda enam positiivseid sõnumeid ja tunnustust väljaspool peret. Taoline lähenemine toetab lapse enesehinnangut ja ennetab negatiivse minapildi kujunemist. Lapse psühhosotsiaalsele arengule tuleb kasuks, kui lapsevanemad lubavad tal turvaliselt kogeda ja avastada maailma ning austavad lapse vajadust privaatsusele.

Identiteedi kaitse- ja riskitegureid aitavad välja selgitada alljärgnevad küsimused:

Imikud 0-2:

Kas ja kuidas reageerib väikelaps oma nimele?

Millised on vanemate maailmavaade ja hoiakud ühiskonna toimimise üle, mis mõjutavad lapse kasvamist?

Millised on vanemate kultuurilised, usulised vaated?

Väikelaps 2-5:

Kas 2- aastane laps teab oma nime ja sugu?

Kas 3-4 aastane laps teab oma vanust ja oskab eristada lähedasemaid sugulasi?

Kas 5-6 aastane teab oma täisnime, aadressi ja sünnipäeva?

Kuidas tunneb laps ennast koduses keskkonnas?

Kas laps saab hakkama eakohase eneseteenindamisega – olmetoimingud, söömine ja riietumine?

Varane kooliiga 6-9:

Kas laps tunneb ennast kodus hästi?

Kas laps on kogenud kiusu seoses enda identiteediga?

Millised on lapsendatud lapse teadmised ja suhtumine oma päritolusse?

Millised on lapse teadmised tema perest eraldamisest ja suhtumine enda päritolusse?

Kas laps on teadlik põhjustest, mille alusel ta perest eraldati?

Keskmise kooliiga 10-12:

Kas laps tunneb ennast perekonnas ja ühiskonnas aktsepteerituna?

Kas lapsel on usku enda võimetesse ja ta on uhke oma edusammude üle?

Milline on lapse enesekindlustus, enesehinnang ja eneseaustus?

Kas laps räägib sõpradega julgelt oma kodust, vanematest?

Kuidas laps iseennast kirjeldab?

Kas laps väljendab oma käitumises mässumeelsust, kuritegelikke jooni või vastandamist üldtunnustatud ühiskondlikele normidele?

Kas lapsevanemad toetavad lapse identiteedi kujunemist ja iseseisvumist?

Teismeiga 12-18:

Kas laps on võimeline seisma oma arvamuse ja tahte eest?

Kas laps on sõprade poolt kergesti mõjutatav?

Kas laps oskab kirjeldada sõprade positiivseid ja negatiivseid omadusi?

Kas laps on enda välimusega rahul?

Milline on lapse „mina“ pilt? Kas laps on kindel enda identiteedis ja kuuluvuses?

Kas laps aktsepteerib enda soolist kuuluvust ja seksuaalset orientatsiooni?

Kas laps kuulub kodanikuühendustesse või organisatsiooni?

Millised on lapse religioossed eelistused?

Kuidas hindab laps ennast kogukonnaliikmeks?

Kas lapse arvates arvatavad teised tema seisukohtade ja arvamusega?

Tabel 7. Peamised identiteedi kaitse- ja riskitegurid

Kaitsetegurid	Riskitegurid
Laps on enda identiteedis kindel. Laps usaldab ennast ja tunneb ennast aktsepteerituna. Lapsel on tema enda isiksuse, seksuaalse orientatsiooni ja soolise kuuluvusega esil positiivsed emotsioonid. Laps tunneb, et teda aktsepteeritakse perekonnas ja kogukonnas.	Lapse käitumine väljendab antisotsiaalseid ja kriminaalseid hoiakuid ning suhtumist. Laps sooritab seadusevastaseid tegusid ja ei mõista taolist käitumist hukka.
Lapse iseseisvus on eakohane ja vanemate poolt toetatud. Lapsele on tagatud eakohane iseseisvuse areng ja hakkama saamine (riietumine, mängimise oskus, õppimisoskus jne).	Lapsel on ebapiisav ja liigne iseseisvus, mil laps peab vastutama ka nooremate õdede-vendade eest. Laps peab kandma vanemlikku rolli.
Laps on teadlik oma perest eraldamisest ja põhjustest, sh lapsendamisest.	Laps ei ole teadlik enda perest eraldamise põhjusest ega lapsendamisest.

8.1.4. Peresisesed ja -välised suhted

Perekondlikud ja perevälised suhted puudutavad lapse empaatia arengut ja lapse võimet panna end kellegi teise olukorda. Antud valdkonna juurde kuuluvad stabiilse ja kiindumusliku suhte olemasolu lapsevanematega/hooldajatega, head suhted õdede-vendadega. Samuti on lapse arenguks oluline eakohaste sõprussuhete olemasolu ja nende tähtsuse kasvamine.

Hoolivad ja kaitsvad suhted perekonnas on lapse jaoks äärmiselt olulised. Läbi selle, kuidas lapse tundeid märgatakse ja nendega arvestatakse, areneb ka lapsel empaatia teiste inimeste vastu. Lapse ja vanemate vaheline tugev kiindumus suhe kujuneb siis, kui vanemad on emotsionaalselt kohal ja tagatud on lapsele vajaminev hoolitsus ja hoolimine. Lapsel võib kujuneda tugev kiindumus mitme hooldaja vastu. Lapse jaoks on lapsevanematega võrdväärselt olulised suhted õdede-vendadega.

Peresisesed ja -väliseid suhteid on koos lapsega hea välja selgitada kasutades ökokaardi tööriista. Ökokaart on leitav antud lehe tööriistakastist lapse abivajaduse hindamise alt.

Peresisesete- ja väliste suhete kaitse- ja riskitegureid aitavad välja selgitada alljärgnevad küsimused:

Imikud 0-2:

Kas imik väljendab kiindumust vanemate suhtes?
Kas väikelaps eristab tuttavaid ja võõraid inimesi?
Milline on lapse ja lapsevanema kiindumus suhe?

Väikelaps 2-5:

Millised on lapse suhted ja kontakt vanematega?
Kas väikelaps mängib eakaaslastega?
Kuidas lapsevanemad lohutavad last nutu korral?
Kuidas laps käitub vanematega koos olles?
Kas lapsevanem käitub lapse suhtes tõrjuvalt ja eemale lükkavalt?

Varane kooliiga 6-9:

Milline on lapse kontakt lahuselava vanema ja tema perega?
Kas laps tunneb, et ta saab vanematelt armastust, soojust ja hellust?
Kas laps peab oma vanemaid rangeteks ja tõrjuvateks?
Kas laps saab vanematega rääkida oma muredest, mõtetest ja küsida abi?

Keskmine kooliiga 10-12:

Kas laps tunneb, et vanemad kuulavad, kaitsevad, lohutavad ja toetavad teda?

Kas laps saab vanemate või kellegi teisega avatult rääkida oma perekonnaga seotud muredest?

Millised nõudmised ja ootused on vanemad lapsele seadnud?

Millised on lapse oskused luua ja hoida sõprussuhteid?

Kas laps hoiab distantsti täiskasvanutega, keda ta ei tunne?

Kas laps on tundnud hirmu oma vanemate või teiste pereliikmete ees?

Kas laps on olnud tunnistajaks vanemate või teiste isikute vahelisele vägivallale?

Kas laps on näinud pealt seksuaalakte või nendes osalenud?

Teismeiga 12-18:

Kas laps saab vanemate või kellegi teisega avatult rääkida oma perekonnaga seotud muredest?

Milline ülevaade on vanematel lapse internetikäitumisest?

Kas laps tunneb, et vanemad hoolivad tema tegemistest internetis, kuid samas austavad tema privaatsust?

Kas vanemate seatud ootused ja nõudmised on mõistlikud?

Kas lapsevanemad piiravad last tema valikutes (sõbrad, huviharidus)?

Kas lapsel esineb raskusi sõprussuhete hoidmisega?

Millised on lapse suhted kõige lähedasemate isikute (sh pereliikmed ja sõbrad)?

Kas laps vastutab ebamõistlikul määral õdede-vendade, igapäevaste kodutööde või muude praktiliste tööde eest?

Kas laps peab ennast emotsionaalselt vastutavaks oma vanemate eest (vanemate lohutamine, täiskasvanute vaheliste konfliktide lahendamine)?

Kas lapse ja pereliikmete vahel esineb tõsisemaid konflikte? Kas on esinenud lapse seksuaalset väärkohtlemist?

Tabel 8. Peamised peresisesed ja -välised kaitse- ja riskitegurid

Kaitsetegurid	Riskitegurid
Lapsel on usaldusväärsed, ettearvatavad ja püsivad suhted vanematega. Lapsel on olemas stabiilsus ja kindlustunne perekonnas. Lapsevanemad austavad last, teda toetades ja julgustades.	Ambivalentne ja ebajärjepidev suhe vanematega. Põhjuseks võivad olla muuhulgas vanemate vaimse tervise probleemid, sõltuvusprobleemid, lähisuhtevägivald või lapse hooletusse jätmine.

Prosotsiaalsed pere – ja perevälised suhted. Suhtes väljendatakse heasoovilikkust teiste inimeste suhtes: aitamine, jagamine ja koostöö. Lapse läbisaamine eakaaslastega on hea.	Lapsel esinevad probleemid suhtes eakaaslastega, koolikiusamist. Leiab aset internetivahendusel kius. Leiab aset ahistamine, kiusamine ja vägivald koolis.
Last ümbritsevad lapse jaoks turvalised ja lapsest hoolivad inimesed.	Laps on kogenud füüsilist ja vaimset vägivalda. Last koheldakse alandavalt, teda halvustades või tekitades tahtlikult talle emotsionaalseid kahjustusi. Last karistatakse ebamõistlikult või lapse vabadust on piiratud tahevastaselt (isoleerimine sotsiaalsest suhtlusest või eakohastest tegevustest). Lapsel esinevad psühhosomaatilised häired ja nendel on seose peresiseste-või välisete probleemsete suhetega.
Lahutuse korral on vanemate omavaheline läbisaamine hea ja hooldusõiguse teostamine lähtub lapse huvidest.	Pidevad konfliktid lahus elavate vanemate vahel. Vanemate vahel puudub koostöö, mille tõttu ei lähtuda lapse huvidest.
Laps ei ole kogenud füüsilist ega vaimset vägivalda.	Laps on kogenud või näinud pealt vägivalda. Vägivalda pealt näinud laps on vägivalla ohver. Sõltuvalt lapse kultuurilisest taustast võib teda ohustada ka auga seotud vägivald või surve, mis on kollektiivse tegevuse tulemus. Last ei lubata kultuurilistel või religioosetel põhjusel ühisüritustele.

Laps ei ole kogenud seksuaalset väärkohtlemist.

Lapsel on oht seksuaalsele kuritarvitamisele või ärakasutamisele. Laps võib olla kogenud seksuaalset väärkohtlemist. Laps on kuulnud verbaalseid seksuaalseid vihjeid. Teise isiku enese paljastamine lapse juuresolekul või lapsega koos pornograafia vaatamine. Seksuaalse väärkohtlemisega kaasneb füüsiline vägivald. Aset on leidnud lapse kauplemine seksuaalsel eesmärgil, sealhulgas pildid ja videod.

Käsiraamatu artikli viimane uuendus 09.04.2025

8.1.5. Tundeelu ja käitumine

Lapse arenguvajadustes tundeelu ja käitumise valdkond puudutab lapse poolt väljendatud tegevuste ja tunnete asjakohasust – esmalt vanemate/hooldajate suhtes, kuid lapse vanemaks saades ka teiste inimeste suhtes väljas pool perekonda. Tundeelu hulka kuuluvad lapse emotsionaalsete seisundite reguleerimine, kiindumussuhe lapsevanemate/hooldajatega või teiste lapse jaoks oluliste isikutega. Samuti lapse keskendumisvõime ja tunnete väljendamise oskus, mil esil on eelkõige oskus näidata üles kaastunnet või empaatiat.

Lapse tundeelu ja käitumise kaitse- ja riskitegureid aitavad välja selgitada alljärgnevad küsimused:

Imikud 0-2:

- Kas laps on enamasti rõõmus ja rahul?
- Kas väikelaps on mängualdis?
- Kas lapsel esineb ärevust, nutab palju?
- Millised situatsioonid on lapse jaoks keerulised (nt lapse jaoks võõrad inimesed, keskkonnad)?

Väikelaps 2-5:

- Kas lapsel esineb hulljulgust või ta ei tunne ära ohtlikke olukordi?
- Kas laps on tihti vihane, esineb agressiivust?
- Kas laps on ärev või vanemate külge klammerduv?
- Kas lapse jaoks on oluline vanemate tähelepanu ja heakskiit?

- Kas vanemad lohutavad last, kui ta on õnnetu?
- Kuidas tegutseb laps lasteaia erinevates olukordades (nt õppeajal, mänguajal)?

Varane kooliiga 6-9:

- Kas laps on masenduses, kurb, ärevuses või hirmunud?
- Kas laps on hüperaktiivne? Kas laps on impulsiivne?
- Kas laps julgeb pöörduda vanemate poole, kui ta on mures, hirmunud või kurb?
- Kas laps kardab ühte või mõlemat vanemat?
- Kas laps hoolib teistest inimestest ja loomadest?

Keskmine kooliiga 10-12:

- Kas laps on üksildane, ei huvitu kontaktist teistega, hoidub kõrvale ka suhtlusest vanematega?
- Kuidas tegutseb laps koolis erinevates olukordades (nt õppetunni ja vahetunni ajal, lõuna ajal)?
- Kas laps suudab oma tunnetega eakohaselt toime tulla?
- Kas lapsel on eakohane empaatiavõime?
- Kas lapsel esineb tugev trotslik käitumine?
- Kas laps valetab või manipuleerib oma tahtmise saamiseks või probleemi vältimiseks?

Teismeiga 12-18:

- Kuidas toimib lapse ja vanemate koostöö?
- Kas lapsel on hoiakuid ja väärtushinnanguid, mis toetavad vägivalda ja kuritegevust või mis on vaenulikud?
- Kas laps käitub vägivaldselt, vaenulikult või seadusevastaselt?
- Kas lapsel on raske näidata kahetsust või süütunnet?
- Kas lapsel on positiivne väline imidž (nt puhtad riided, hea hügieen, käitub viisakalt)? Kas laps lahkub kodust vanemate teadmata, hulgub ja viibib sageli õhtuti kaua väljas?
- Kas lapsel esineb agressiivset käitumist (nt ähvardab, kakleb vms)?
- Kas laps pühendab ühele tegevusele liiga palju aega, nii et sellel on negatiivne mõju tema elule üldiselt (nt veedab palju aega arvuti või nutiseadmetega, teeb liigselt trenni)?
- Kas lapsel on kokkupuude isikutega, kes tarbivad liigselt alkoholi, narkootikume või panevad toime süütegusid?
- Kas laps käitub seaduse- või normivastaselt?

Tabel 9. Tundeelu ja käitumise valdkonna peamised kaitse - ja riskitegurid

Kaitsetegurid	Riskitegurid
---------------	--------------

Laps on heatahtlik, oskab probleeme lahendada ja järgib ühiskondlikke käitumisnorme. Lapsel on oskus toime tulla keerulistes ja stressirohketes olukordades. Lapsel on head suhted eakaaslaste ja lähedaste täiskasvanutega. Positiivsed suhted koolis, kaasõpilaste ja õpetajatega.	Lapsel on esil tõrksus, hulljulgus ja vihameelsus. Laps käitub ebaviisakalt, ei allu kehtivatele ühiskonna reeglitele ja normidele. Lapsel on pidev soov vastanduda. Lapsel puuduvad lähedased sõbrad.
Lapsel on turvaline ja usalduslik side mõne täiskasvanuga.	Lapsele valmistab raskusi suhete loomine eakaaslaste ja täiskasvanutega. Lapse elus puudub turvaline ja usalduslik täiskasvanu.
Laps on elurõõmus, valitseb rahulolu ja olemas on oskus oma tundeid eakohaselt kontrollida.	Lapsel puudub oskus oma tundeid eakohaselt väljendada, esineb agressiivust, emotsioonide puudumist. Samuti võivad lapse emotsioonid väga kiiresti vahetuda. Laps on endasse tõmbunud ja eemaldunud tavapärastest suhetest. Esil on ebakindlad ja kaoatilised suhted. Esil on lapse rusutus ja masendus.
Riskikäitumine puudub.	Esineb riskikäitumist ning aset leiavad õigusrikkumised. Laps varjab probleeme, valetab ja manipuleerib.
Lapse käitumine vastab tema vanusele ja arengutasemele.	Lapsel esineb hüperaktiivsust, impulsiivsust või keskendumisraskusi. Lapsel on raskusi rahulikult olla või paigal istuda. Esineb raskusi juhtnööride järgmisega või ta jätab kergesti ülesande täitmise pooleli jätta. Lapse tähelepanu hajub väga kiiresti või laps unustab sageli või kaotab ära väga olulised asjad.

Laps oskab lahendada probleeme ning teab kuidas ja kellelt saada abi murede lahendamisel.	Lapsel on puudulik probleemilahendamise oskus, põhjendamatu negatiivne suhtumine. Lapsel on vaenulik tõlgendamisstiil: tõlgendab teiste inimeste tegevust ja arvamusi vaenulike ja kuritahtlikena, kuigi teistel selliseid arvamusi tegelikult ei ole.
Lapsel on empaatiavõime.	Lapsel on raskusi kaastunde, süü või kahetsuse väljendamisega. Lapsel on empaatiavõime vähesus. Laps ei võta vastutust iseenda käitumise ja selle tagajärgede eest.

Käsiraamatu artikli viimane uuendus 22.04.2025

8.2. Vanemlus

Lapse heaolu tagamise seisukohast on äärmiselt oluline tegur lapsevanemate võimekus vastutada asjakohaselt ja adekvaatselt lapse arenguvajaduste eest. Sellega kaasneb ka lapsevanema pidev kohanemine aja jooksul muutuvate lapse vajadustega ja nendega toimetulek. Vanemluse alla kuuluvad lapsevanema suutlikkus tagada lapsele vajaminev esmane hoolitsus, eakohane juhendamine ning vajaminevate piiride seadmine. Samuti lapsevanema emotsionaalne kohalolek ja valmisolek toetada ning abistada oma last. Vanemluse alla kuulub ka oskus tagada lapse arenguks ja heaoluks vajaminev turvaline füüsiline ja vaimne keskkond.

Vanemlust käsitledes tuleb esmajoones esile lapse ja vanema vaheline kiindumussuhe. Täiskasvanud inimese võimet luua väikese lapsega hea kiindumussuhe mõjutavad inimese enda lapsena kogetud kiindumussuhe, tähtsamad inimsuhted ning kogetud suhete iseloom. Varased lapsepõlvesuhted mõjutavad seda, kui iseseisev on täiskasvanu oma otsuste tegemises ja elukorralduses. Samuti mõjutab seda, milline on inimese ärevus, kuidas sellega toime tulla, kuivõrd välditakse ebameeldivaid olukordi või inimesi ning kuidas toimub probleemide lahendamine.¹⁴ Seega määrab lapsevanema suutlikkus ära suuremas osas lapse toimetuleku ja heaolu.

Lapse baasturvalisus areneb, kui lapsevanemad saavad oma ülesannetega lapse kasvatamisel ja arendamisel piisavalt hästi hakkama. Lapse baasturvalisus on lapse psüühilise arengu ja tervise olulisemaiks nurgakiviks. Lapsevanemate ülesanne on lapsele turvalisuse tagamine, aktsepteeriva ja

lapse vajadustele vastava hoolitsuse tagamine. Oluline on lapse vajadusi piisavalt ja õigesti rahuldada ning last kasvatada selliselt, et ta õpiks olema vastastiksuhtes teiste inimestega, omandades tõese pildi endast, ümbritsevast keskkonnast ning suudaks ennast väljendada selliselt, et lapse seisukohalt tähtsad inimesed mõistaksid teda ja laps neid.¹⁴

Kiindumussuhtega käsikäes käivad vanemlikud kasvatustiilid. „Lapse küsitlemise käsiraamatus“ viidatakse McClelland neljale vanemlikule stiilile¹⁴, millele saab keskenduda ka lapse heaolu hindamises:

1. Lapsevanem väljendab hoolivust, armastust ja tähelepanelikkust, aga jätab lapsele piisaval määral iseseisvat otsustamisruumi. Lapse enesehinnang on tasakaalus.
2. Vanema ja lapse vahel on hingeline emotsionaalne seotus, aga lapsevanema armastust väljendab vähene kontroll ja piiride puudumine. See võib tekitada lapsel kõrge enesehinnangu, kuid laps ei sobitu tegelikku ühiskonda.
3. Lapsevanema ja lapse vahelised suhted ei ole emotsionaalselt lähedased, suhetes puudub soojus ja vastastikune mõistmine, kuid lapsevanem juhib kindlalt lapse elu ja valikuid. Lapse jaoks on suhe turvaline, kuid tingib madala enesehinnangu ja initsiatiivtuse.
4. Laps on hooletusse jäetud või väärkoheldud. Antud vanemlikul kasvatustiilil on kõige suurem mõju lapse edaspidisele elule ja enesehinnangule. Esmaste lähisuhete puudumine tekitab lapsel probleeme edaspidises suhetes, põhjustades lapse kohanemiskursi ja pärsib negatiivsete emotsioonidega toimetulekut.

Käesolevas käsiraamatus on toodud välja vanemlust enim mõjutava lapse heaolu valdkonnad. Valdkondade alla on toodud välja peamised kaitse- ja riskitegurid ning toetavad üldised küsimused, mis aitavad selgitada välja abivajadust konkreetsetes valdkonnas.

¹⁴ Liivamägi-Hitrov, A. Kask, K. (2016). [Lapse küsitlemise käsiraamat](#).

Käsiraamatu artikli viimane uuendus 22.04.2025

8.2.1. Esmane hoolitsus

Esmane hoolitsus, kui lapsele põhihoolduse tagamine, hõlmab enda alla lapse füüsiliste vajaduste rahuldamise ning asjakohase meditsiiniravi tagamise. Esmase hoolitsuse juurde kuuluvad toidu, joogi, peavarju, puhaste ja sobiva riietuse ning lapse isikliku hügieeni tagamine. Lapsel, kellele jäetakse esmane hoolitsus lapsevanemate poolt tagamata ja kes jäetakse hooletusse, on suurenenud risk haiguste ja psühhosotsiaalsete probleemide tekkeks. Esmase hoolitsuse tagamise puhul on oluline jälgida, kuidas lapsevanemad koos oma lastega igapäevaelu korraldavad ning kuidas nad on võimelised hoolitsema lapse vajaduste rahuldamise eest kogu lapse üleskasvamise vältel. Esmase hoolitsuse

juurde kuulub ka stabiilsuse tagamine, mis võimaldab lapsel areneda ja säilitada turvalist kiindumust peamiste hooldajatega. Stabiilsuse tagamiseks peavad lapsevanema reageeringud muutuma ja arenema vastavalt lapse arengule.

Esmase hoolitsuse tagamise kaitse- ja riskitegureid aitavad välja selgitada alljärgnevad küsimused.

Väikelaps (0-7):

- Kas vanemad ärkavad öösel, kui laps nutab?
- Kas vanemad hoolitsevad lapse hügieeni eest (nt vahetavad beebi mähkmeid, tagavad lapse igapäevase pesemise, tavahügieeni)?
- Kas vanemad toetavad last vastutuse võtmisel hügieeni eest (nt õpetavad last hambaid pesema ning teostama muid igapäevaseid hügieenitoiminguid)?
- Missugune on lapse päevakava?
- Kas vanemad tagavad, et laps jõuaks õigeaegselt lasteaeda ja tulevad lapsele õigel ajal järele?

Igas vanuses lapse puhul:

- Kas vanemad on suutelised lähtuvalt lapse vanusest ja arengust lapse eest hoolitsema ning mõistma lapse vajadusi (nt söögi, joogi ja aastaajale vastava riietuse osas)?
- Kas vanemad veedavad koos lapsega piisavalt aega?
- Kas lapsel on oma magamiskoht puhaste voodiriietega?
- Kas vanemad jälgivad lapse unerežiimi, sealhulgas piiravad nutiseadmete kasutamist õhtusel ajal, et tagada lapsele kvaliteetne uni?
- Kas vanemad hoolitsevad, et lapse tervisevajadused on rahuldatud (sh hambahooldus)?
- Kas vanemad otsivad vajadusel abi või küsivad nõu (nt pere- või eriarstilt)?
- Kas vanemad järgivad spetsialistidelt saadud nõuandeid ja soovitusi?
- Kas vanematele on pakutud ja kas nad on osalenud tugiteenustel (nt vanemlike oskuste koolitused)?
- Kas lapse päevaplaan on stabiilne ja ettearvatav?
- Kas vanemad tagavad, et laps jõuaks õigeaegselt kooli?
- Kas vanemad toetavad lapse iseseisvat toimetulekut?
- Kas vanemad lasevad lapsel end aidata kodustes töodes viisil, mis on vastavuses lapse vanuse ja arengutasemega?
- Kas vanemad panevad ebamõistlikult suure osa olmevastutusest kodus lapsele?
- Kas vanemad lasevad lapsel võtta ebamõistlikult suure vastutuse õdede-vendade, vanemate või teiste täiskasvanute eest, kellega laps koos elab?
- Kas laps on vanemate tülides vahendaja rollis?

Tabel 10. Esmase hoolduse tagamise peamised kaitse- ja riskitegurid

Kaitsetegurid	Riskitegurid
---------------	--------------

Lapsevanemad hoolitsevad lapse eest, luues kodus lapse vajadustele vastavad tingimused, tagavad, et laps saaks vigastuste ja haiguste korral arstiabi. Lapse põhivajadused on rahuldatud.	Lapsevanemad ei hoolitse lapse eest piisavalt ja aset on leidnud lapse hooletusse jätmise. Lapse põhivajadused ei ole rahuldatud. Puudulik järelevalve lapse tegevuse üle ja puudujäägid turvalisuses kodus, liikluses, avalikel üritustel jms.
Lapsevanemad tunnistavad oma raskusi lapse eest hoolitsemisel ning otsivad asjakohast abi.	Lapsevanemad ei tunnista puudujääke esmase hoolduse tagamisel ja ei tee lastekaitsetöötajaga koostööd, mis aitaks kaasa lapse esmase hoolduse tagamisele. Lapsevanemad ei võimalda lapse vigastuste ja haiguste korral arstiabi. Vanemad ei märka lapse tervislikku seisundit ega järgi tervishoiutöötajate juhtnööre. Lapsega juhtuvad sagedasti õnnetused või vigastused, mis viitavad sellele, et laps jäetakse järelevalveta või tema suhtes on kasutatud füüsilist vägivalda.
Lapsevanemad on loonud lapsele toimiva ning piisavalt ettearvatava igapäevarutiini, mis arvestab lapse soovidega mängu- ja puhkeajale.	Lapsevanematel on vähesed oskused stabiilse igapäevarutiini loomisel ja säilitamisel. Lapse argipäev on kaootiline ja puudub selge päevaplaan (sh puuduvad kellaajad lapse koju tulemiseks õhtuti).
Lapsevanemad järgivad meditsiinitöötajate soovitusi, teevad arstidega koostööd. Vanemad järgivad soovitusi lapse ravimisel, hooldamisel (sh vajaminevate ravimite manustamine).	Lapsevanemad ei järgi meditsiinitöötaja poolt antud soovitusi, mis on lapse tervisliku seisundi tagamiseks vajalikud. Lapsevanemad keelduvad ravist või lapse tervisliku seisundi jaoks oluliste ravimite manustamisest.

Lapsevanem on taganud lapsele tema vajadustele, võimetele ja vanusele vastava osaluse haridusvaldkonnas.	Lapsevanem ei ole taganud lapsele tema vajadustele vastavat osalemist haridusvaldkonnas. Lapsevanema nägemus lapse hariduse omandamisest ei vasta lapse tegelikele võimetele. Haridusvaldkonna spetsialistide ootused ja tugi lapse haridusele ei ole vastavuses lapse tegelike võimetega.
Lapsevanemad tulevad iseenda eludega piisaval määral toime ja ei pane lapsele vastutust enda probleemide eest. Lapsevanem asetab lapse vajadused enda omadest ettepoole. Lapsevanem annab lapse vanuse kasvades aina enam sõna- ja otsustusõigust ning toetab lapses vastutustunde tekkimist.	Lapsevanemal puudulik vastutusvõime ja ebamõistlikud nõudmised lapsele. Lapsevanema jaoks on esikohal iseenda vajaduste rahuldamine, mitte lapse huvide esmatähtsaks seadmine.

Käsiraamatu artikli viimane uuendus 22.04.2025

8.2.2. Juhendamine ja piiride seadmine

Juhendamine ja piiride seadmine tähendab seda, et laps saab oma emotsioone ja käitumist reguleerida. Juhendamise ja piiride seadmise puhul on peamisteks vanemate ülesandeks sobiva käitumise ja lapse emotsioonide kontrollimine. Piiride seadmise kaudu on võimalik lapses arendada sisemine moraaliveertuste ja südametunnistuse mudel ja sotsiaalne käitumine. Juhendamise kaudu on võimalik kasvatada laps iseseisvaks täiskasvanuks, kellel on oma väärtused ning kes suudab üles näidata sobivat käitumist teiste inimeste suhtes.

Laps vajab oma vanematelt toetust ja julgustamist, et oma võimeid igakülgset arendada.

Lapse juhendamise ja piiride seadmise kaitse- ja riskitegureid aitavad välja selgitada alljärgnevad küsimused.

- Kas vanemad suudavad lapsele pakkuda piisavalt uusi kogemusi ja julgustada teda tegutsema ning katsetama uusi asju, mis võiks lapse vanust arvestades olla talle võimetekohased?
- Kas vanemad seavad lapsele ebamõistlikult kõrgeid või madalaid nõudmisi või ei sea neid üldse?
- Kas vanemad suudavad juhendada ja kasvatada last tema vajadusi arvestaval viisil?
- Kas vanemad lasevad lapsel arendada oma iseseisvust igapäevaelus ja sotsiaalsetes suhetes (nt ea- ja võimetekohased ülesanded majapidamises, sõpradega omal käel kohtumine) ning kaasavad last pereelu puudutavate otsuste vastuvõtmisse?
- Kas vanemad vaatavad lapse järele või teavad, kus laps viibib?
- Mil määral ja kuidas näitavad vanemad huvi lapse tegemiste vastu koolis või lasteaias?
- Kuidas on vanemad kaasatud lapse kooli- või lasteaiaellu (nt osalemine lastevanemate koosolekutel, arenguvestlustel)?
- Kas vanemad aitavad last õppimisel ja toetavad last lähtuvalt tema vajadusest koolis?
- Kuidas soodustavad vanemad lapse suhtlemist sõprade ja teiste lapse jaoks oluliste inimestega?
- Kas vanemad aitavad lapsel leida ja hoida vaba aja tegevusi, mis sobivad lapse vanuse ja huvidega?
- Kas vanemad huvituvad lapse tegemistest (sh internetis)?
- Kas vanemad on hankinud lapsele eakohaseid ja lapse jaoks meeldivaid mänguasju või muid vaba aja veetmise vahendeid?
- Milliseid kasvatustrateegiaid vanemad kasutavad?
- Missugune on vanemate hoiak lapse kehalise karistamise osas?
- Kas vanemate kasvatusmeetodid on ranged ja karmid (nt ähvardused või karistused)?
- Kas vanemad toetavad üksteist ja on valdavalt järjekindlad lapsele reeglite kehtestamisel?
- Kas ja kuidas on vanemad suutelised toime tulema konfliktse olukorra lahendamisega?

Tabel 11. Peamised juhendamise ja piiride seadmise kaitse- ja riskitegurid

Kaitsetegurid	Riskitegurid
Lapsevanemad osalevad lapse elus ning jõustavad tema arengulist edasijõudmist. Lapsevanematel on realistlikud ootused lapsele.	Lapsevanemad ei veeda koos lapsega aega ega erguta tema arengut. Vanemtel ei ole aega ja võimalusi lapsega tegelemiseks - nt koos mängida ja õppida, lapsega vestelda ja teda kuulata. Lapsevanematel on ebarealistlikud ootused lapse suhtes.
Lapsevanemad on kaasatud kooliellu ning lapse toetamine koolitöodes toetab lapse motiveeritust ning õppeedukust.	Lapsevanemad ei huvitu lapse õpingutest, arengust ja ei soovi olla kaasatud. Esineb vältiv käitumine lapsi puudutavatel teemadel.

Lapsevanemate kasvatustüüli on selge, empaatiline ja järjepidev. Vanemad otsustavad lapse elus olulisi asju, kuid kuulavad ja arvestavad lapse arvamusega, nii palju kui see vähegi mõistlik ja võimalik on.	Lapsevanemate kasvatustüüli on autokraatne ja ebajärjekindel või nende suhtumine lapsesse on hoolimatu. Lapsevanematel on raskusi konfliktidega toime tulemisel ja piiride kehtestamisel.
Lapsevanemad seavad lapsele piirid, et tagada lapse heaolu ja turvalisust.	Lapsevanemad on ükskõiksed lapse suhtes ning koduses keskkonnas ei seatud lähtuvalt lapse vanusest vajaminevaid piire.

Käsiraamatu artikli viimane uuendus 23.04.2025

8.2.3. Emotsionaalne kohalolek

Lapsevanemate emotsionaalne kohalolek tähendab lapse emotsionaalsete vajaduste rahuldamise tagamist ning lapsele tunde loomist, et teda hinnatakse kõrgelt. Samuti kuulub siia alla lapse jaoks oluliste turvaliste, stabiilsete suhete olemasolu lapse jaoks tähtsate täiskasvanute hulgast, kes on valmis pakkuma lapsele igakülgset emotsionaalset toetust. Emotsionaalne kohalolek toob välja selle, kuidas vanemad reageerivad lapse hoolitsust ootavale käitumisele, kuidas vanemad väljendavad oma tundeid ning kas lapsevanemad näitavad lapse suhtes välja soojust, sallivust, vastuvõtlikkust, tähelepanelikkust ja empaatiat. Lisaks annab lapsevanema emotsionaalne kohalolek informatsiooni selle kohta, kuidas lapsevanemad reageerivad lapse emotsioonidele. Seega on vanemluses keskne roll emotsionaalsel kohalolekul, mis mõjutavad lapse arengut ja psühhosotsiaalsete probleemide arenguga seotud riske.

Lapsevanemate emotsionaalse kohaloleku kaitse- ja riskitegureid aitavad välja selgitada alljärgnevad küsimused.

- Kas vanemad on suutelised toetama last tema emotsionaalses arengus?
- Kas vanemad väljendavad lapse suhtes armastust, soojust ja hellust või on tema suhtes tõrjuvad?
- Kas vanemad kallistavad last, võtavad teda süle?
- Kas vanemad on rõõmsad ja uhked lapse edusammude üle ning reageerivad positiivselt, kui keegi teine last kiidab?
- Kuidas vanemad lapsega suhtlevad: kas nad vaatavad lapsele otsa; milline on nende hääletoon?

- Kas vanemad aktsepteerivad lapse arvamust või ignoreerivad või tõrjuvad seda?
- Kas laps räägib vanematele oma rõõmudest-muredest?
- Kas vanemad mõistavad lapse vajadusi?
- Kas vanemad suudavad last rahustada ja lohutada, kui laps on meeleheitel või vihane?
- Kas vanemad koormavad last liigselt enda muredega?
- Kas vanemad suudavad seada lapse vajadused enda omadest ettepoole?
- Kas vanemad säästavad last liiga tugevatest tundeavaldustest, mis võivad last koormata?
- Kas vanemad lasevad lapsel ennast lohutada?
- Kas vanemad toetavad teineteist raskuste korral?

Tabel 12. Emotsionaalse kohaloleku peamised kaitse- ja riskitegurid

Kaitsetegurid	Riskitegurid
Lapsevanemad on suhetes lapsega usaldusväärsed, etteennustatavad ja järjepidevad. Lapsel on püsivad, stabiilsed ja lähedased suhted mõlema vanemaga.	Lapsevanemad käituvad lapsega ettearvamatult ja põhjustavad korduvalt emotsionaalse järjepidevuse katkemist. Lapsevanemad ei suuda säilitada lapsega stabiilset kontakti, käituvad ettearvamatult ning hülgavad last korduvalt.
Lapsevanemad on emotsionaalselt kohal ja pakuvad lapsele vajaminevat kaitset.	Lapsevanemate puudulik kontroll oma emotsioonide üle ja ebapiisav emotsionaalne tugi lapsele. Lapsevanemal puudub võimekus pakkuda lapsele turvatunnet või lapsevanem tunneb ennast ise ohustatuna.
Lapsevanemad toetavad last emotsionaalselt. Lapsevanemad väljendavad soojust ja hoolitsust lapse suhtes.	Lapsevanemad jätavad lapse emotsionaalselt hooletusse, on lapse jaoks emotsionaalselt kauged ja pole lapsega psüühiliselt lähedased.
Vanemad toetavad oma last tunnete (nt viha, pahurus, kurbus) väljendamisel.	Lapsevanemad ei märka lapse emotsioone ega oska neile vastavalt reageerida. Samuti võib laps olla liigselt (ja mittekohaselt) klammerdunud ühe vanema külge ja otsib ainult temalt lohutust ja tähelepanu.

8.2.4. Turvalisus

Turvalisuse tagamine tähendab seda, et laps on kahju või ohu eest piisavalt kaitstud. Turvalisus hõlmab lapse kaitset märkimisväärse kahju või ohu, ebaturvaliste täiskasvanute või teiste lastega kokkupuutuvate isikute ja enesevigastamise eest. Vanemate ülesanne on last ümbritsevate ohtude ja riskide äratundmine kodus ja mujal. Turvalisuse all käsitletakse ka lapsevanemate võimekust kaitsta oma last erinevat liiki vägivalla, kuritarvitamise ja ärakasutamise ees. Lapse kaitsmise eelduseks on, et lapsevanemad teavad, kuidas vägivald, kuritarvitamine ja ärakasutamine lapse arengut kahjustavad ning suudavad erinevaid ohte ja ohuolukordi ennetada.

Lapsevanemate poolse turvalisuse tagamise kaitse- ja riskitegureid aitavad välja selgitada alljärgnevad küsimused.

- Milline on vanemate vaheline läbisaamine ja koostöö?
- Kas vanemate vahel esineb tõsisemaid konflikte?
- Kuidas vanemad omavahelisi konflikte lahendavad?
- Kas vanemad mõistavad vägivalla kahjulikku mõju lapsele?
- Kas üks vanematest kasutab pereliikmete suhtes füüsilist vägivalda või ähvardab vägivallaga?
- Kas üks vanematest kasutab oma partneri või teiste pereliikmete suhtes psühholoogilist vägivalda (nt solvamine, alandamine)?
- Kas üks vanematest rakendab sotsiaalset või majanduslikku kontrolli oma partneri üle: piirab oma partneri suhtlemis- või liikumisvabadust, ei luba tööle minna, haldab üksi perekonna rahaasju?

Tabel 13. Turvalisuse peamised kaitse- ja riskitegurid

Kaitsetegurid	Riskitegurid
Lapsevanemad kaitsevad last füüsilise ja vaimse vägivalla eest. Lapsevanemad kaitsevad last vägivalla pealt nägemise eest.	Lapsevanemad aktsepteerivad füüsilist karistamist ja ohustavad last vägivallaga või ei oska märgata ohte, mis võivad viia selleni, et laps satub ohvriks.

Lapsevanemad taunivad füüsilist karistamist ja teavad vägivalda kahjulikest mõjudest. Lapsevanemate vahel toimib koostöö ning teineteise mõistmine, et tagada lapsele vajaminev turvalisus.	Lapsevanematel on positiivne suhtumine karistamisse ja lapsevanemad kasutavad lapse karistamiseks vägivalda. Lapsevad kehtestavad reegleid ja piire läbi vägivalda.
Lapsevanemad oskavad vägivalda kogenud või pealt näinud last toetada, arvestades lapse võimalike kriisi- või traumakogemustega.	Lapsevanemate (või teiste pereliikmete) vahel esineb vägivalda. Perekonnas on vägivalda ja tõsised konfliktid on tavapärased.
Lapsevanemad kaitsevad last seksuaalse kuritarvitamise või seksuaalse ekspluateerimise ohu eest.	Lapsevanemad ohustavad last seksuaalse kuritarvitamise või seksuaalse ekspluateerimisega.
Vanemad on teadlikud võimalikest ohtudest internetis, nt tundmatu isiku kontakt lapsega, eesmärgiga last kuritarvitada või katsed last interneti kaudu värvata. Lapsevanemad on teadlikud lapse internetikäitumisest.	Lapsevanemad ei oma ülevaadet lapse internetikäitumisest ega kontrolli lapse tegevusi internetis.
Lapsevanemad kaitsevad last ärakasutamise eest. Vanemad kaitsevad lapsi selle eest, et neid ei kaasataks või et nad ise ei otsiks kontakti sotsiaalsete ühendustega, kus võidakse neid ära kasutada. Nt ühenduste või gruppidega, kus seadusevastast, vägivaldset või muul moel sotsiaalsetest normidest kõrvalekalduvat käitumist peetakse positiivseks.	Lapsevanemad kasutavad last ära või ei märka lapse ohtu sattuda ärakasutamise ohvriks. Lapsevanemad kasutavad last ära teda seadusevastasesse või sotsiaalsetest normidest kõrvalekalduvatesse tegevustesse kaasates. Lapsevanem jätab lapse kellegi juurde, kes kasutab last ära.

8.3. Pere ja keskkond

Laste eest hoolitsemist ja heaolu tagamist mõjutavad last ümbritsev laiem perekond, naabruskond ja sotsiaalsed võrgustikud. Samuti võib lapse perekonna varasem ajalugu ehk varasemad kogemused avaldada olulist mõju lapsele ja tema vanematele. Lisaks perele tuleb arvesse võtta ka lapse arengut mõjutavaid keskkondlikke tegureid, nagu pere majanduslik olukord, elutingimused ja tööhõive.

Abivajava lapse heaolu ja abivajaduse hindamine on tihedalt seotud tema vanemate ja kogu perekonna hindamisega, kuid esiplaanil peavad olema laps ja tema huvi. Perekonna majanduslik heaolu, vanemate töökoht ja sissetulekud, elutingimused, perekonna lähivõrgustik mõjutavad tugevalt lapse elu. Pere ja keskkonna valdkondasid hinnates tuleb jälgida pidevalt, kuidas pere-ja keskkonnatingimused last mõjutavad.

Pere ja keskkonna erinevaid valdkondi kirjeldavad kaitse- ja riskitegurid on kaudsed tegurid, kuna need mõjutavad lapse arengut ja vanemlust kaudselt. Osa väljatoodud teguritest on staatilised ehk muutumatud. Staatilisteks teguriteks on näiteks varasemad sündmused perekonnas ja lapsevanemate lapsepõlvkogemused, mis võivad mõjutada perekonna praegust olukorda, lapse arengut ja lapsevanemate võimekust. Näiteks võivad lapsevanemate varasemad negatiivsed kogemused sotsiaalsüsteemiga mõjutada lapsevanema ja lastekaitsetöötaja praegust koostöösuhte loomist. Taolisel juhul osutavad lapsevanemad vastupanu ega soovi vastu võtta lastekaitsetöötaja poolt pakutavaid abimeetmeid. Oluline aru saada, kas ja kuidas mõjutavad laste kasvatamist vanemate enda lapsepõlvkogemused, sest eelmistelt põlvkondadelt võetakse üle nii negatiivseid kui positiivseid kasvatusvõtteid. Seega on äärmiselt oluline keskenduda lapse heaolu tagamise kontekstis ka lapse peres ja keskkonnas esinevatele kaitse-ja riskiteguritele.

Käsiraamatu artikli viimane uuendus 23.04.2025

8.3.1. Pere ajalugu ja praegune olukord

Pere ajaloo ja praeguse olukorra hindamine tähendab keskendumist nii pereliikmete geneetilistele kui ka psühhosotsiaalsetele teguritele. Hinnates pere ajalugu ja praegust olukorda, tuleb keskenduda pereliikmete isiksusele, kuid ka nende füüsilisele ja vaimsele tervisele ning kuidas need mõjutavad last. Perekonna toimimist mõjutab ka see, kes elavad lapsega ühes leibkonnas hetkel ning kuidas nad on lapsega seotud. Tähelepanu tuleb pöörata ka olulistele muutustele perekonna/leibkonna koosseisus. Näiteks võib leibkonna või pere praegune koosseis avaldada mõju lapse käitumisele ja emotsionaalsele seisundile. Last võivad mõjutada ka lapsevanema või õdede-vendade tervise- ja käitumisprobleemid.

Samuti on vajadus hinnata vanemate varasemaid lapsepõlvkogemusi, oluliste elusündmuste kronoloogiat ja sündmuste tähendust ning mõju pereliikmetele. Oluline on mees pidada, et aastate tagused sündmused perekonnaelus võivad mõjutada konkreetse lapse hetkeolukorda. Perekonna või iga

üksiku pereliikme taust võib olla lapse arengut mõjutav oluline tegur, mis võib tõsta ka riski psühhosotsiaalsete probleemide tekkeks.

Pereliikmete varasemad elukogemused võivad mõjutada pereliikmete vahelisi suhteid ja käitumist. Minevikusuhete ja -sündmuste kohta tuleb koguda informatsiooni täpselt nii palju, kui konkreetse juhtumi raames vajalik on ning et see toetaks abivajaduse hindamist. Samuti tuleb antud valdkonna puhul hinnata, millised on üldiselt perekonnasisesed suhted, milline on vanemate vaheline koostöö, vastastikune mõistmine ja suhtlemine. Antud valdkonna juures tuleb vaatluse alla võtta kõikide pereliikmete olukord ning erinevate suhteliinide toimimine.

Perekonna ajaloo ja praeguse olukorra kaitse- ja riskitegureid aitavad välja selgitada alljärgnevad küsimused.

- Kas vanematel on olnud valusaid kogemusi oma lapsepõlvest või noorusest: nt väärkohtlemine kodus või koolis, tõrjutus, vanematest lahutamine, vanemate lahkuminek, pereliikme surm, raske haigus?
- Kas peres on põlvest põlve korduvat probleemset käitumist: nt õigusrikkumised ja sõltuvusprobleemid?
- Millised on perekonna senise elu olulisemad sündmused või pöördepunktid, nii head kui halvad?
- Kas peres on olnud raskeid kaotusi või kriise, mis ohustavad või häirivad praegust toimetulekut?
- Millised on olnud positiivsed mälestused ja õnnestumised perekonna elus (lähedased südamlikud suhted, õnnestumine õpingutes või spordis vm positiivsed sündmused)?
- Kuidas pereliikmed iseloomustavad oma perekonda?
- Kas pere koosseis on viimasel ajal muutunud?
- Kui vanemad ei ela koos, siis kas laps saab suhelda lahuselava vanemaga regulaarselt?
- Kas laps soovib seda?
- Kuidas räägib kumbki lapsevanem lapse juuresolekul teisest vanemast ja kas toetab lapse kohtumist teise vanemaga ja püüab muuta selle võimalikult meeldivaks?
- Kas vanemad vastutavad lapse eest võrdselt või on kumbki neist (või keegi teine) lapse peamine hooldaja?
- Kas laps elab koos mõlema vanemaga, vaheldumisi vanematega või kellegi teise juures?
- Kas peres on keegi, kes vajab pereliikmete poolt pidevat hooldamist (nt vanavanemad, puudega pereliikmed)?
- Kas kodus viibib sageli kõrvalisi isikuid?
- Kas sellistel juhtudel on lapse ohutus tagatud (nt ei tarvitata liigselt alkoholi ning laps on kaitstud vägivalda, seksuaalse väärkohtlemise või mitteeakohaste tegevuste eest)?
- Kas pereliikmetel on kalduvus riskikäitumisele?
- Millised tegurid ohustavad perekonna toimimist ja vanemate toimetulekut?
- Kuidas pereliikmed ise mõistavad probleeme, kujunenud olukorra põhjuseid ja oma tulevikuväljavaateid?

Tabel 14. Pere ajaloo ja praeguse toimimise peamised kaitse- ja riskitegurid

Kaitsetegurid	Riskitegurid
---------------	--------------

Lapsevanemate varasemad lapsepõlve-kogemused ei mõjuta nende suutlikkust tagada lapse heaolu.	Lapsevanemad on olnud lapsepõlves ohustatud.
Pereliikmetel ei esine varasemas minevikus traumasid ja kriise, mis avaldavad mõju olevikule.	Lapsevanemad või teised pereliikmed on kogenud varsemalt traumasid või kriise, mille mõjud on esil käesoleval hetkel. Perekonnas on olnud varasemaid traumaatilisi sündmusi.
Pereliikmete omavahelised suhted on head ja toetavad lapse arengut.	Pereliikmete omavahelised suhted on konfliktised ja avaldavad negatiivset mõju lapsele.
Pere teisi lapsi ei ole jäetud varsemalt hooletusse.	Last või tema õdesid-vendi ei ole varasemalt jäetud hooletusse.
Laps elab koos ühe vanemaga ja teise vanemaga on tagatud regulaarne suhtlus ja kontakt.	Laps elab koos ühe lapsevanemaga, teise lapsevanemaga kontakt puudub täielikult või on osaline. Laps elab üksikvanemaga peres ning puudub teise vanema toetus.
Pereliikmetel ei ole käitumis- või tervisprobleeme või puuet, mis avaldavad lapsele mõju.	Pereliikmetel on käitumis- ja tervisprobleemid või puue, mis avaldavad märkimisväärset mõju lapse heaolule. Laps kannab suuremat vastutust, et kergendada lapsevanemate koormat.

8.3.2. Sotsiaalne võrgustik

Sotsiaalne võrgustik hõlmab enda alla last ümbritseva laiemat võrgustiku. Oluline on keskenduda sellele, kes kuuluvad last ümbritsevasse sotsiaalsesse võrgustikku, mis on nende roll ja mõju lapse heaolule. Esmatähtsad on lapse perekond, lähisugulased ja lähemad sõbrad, kuid sotsiaalsesse võrgustikku võivad kuuluda ka eakaaslased või kogukonnas elavad inimesed, kellel on mõju konkreetse lapse abivajadusele ja heaolule. Last toetav sotsiaalne võrgustik tugevdab lapse heaolu ja soodustab toimetulekut, kuid puuduv või konfliktne sotsiaalne võrgustik suurendab riski lapse kahjustamisele. Teatud olukordades võib eakaaslaste mõju olla vanemate mõjust suurem ning seda nii positiivsete kui negatiivsete käitumisviiside omaksvõtmisel.

Sotsiaalse võrgustiku alla kuuluvad ka spetsialistid, kes on lapse ja perega kokku puutunud ning kes omavad ülevaadet lapse ja pere toimetulekust ning on seda mõjutanud. Spetsialistidega seoses tuleb koguda informatsiooni kogukondlike ressursside ja teenuste kättesaadavuse kohta piirkonnas. Juurdepääs kogukonna ressurssidele hõlmab muuhulgas ka transpordivõimalusi, lahtiolekuaegade sobivust jms. Oluline on mõista perekonna valmisolekut kogukonna ressursse kasutada, kuna see võib olla seotud sellega, kuidas perekond tajub enda staatust kogukonnas. Näiteks võivad lapsed või vanemad vältida avalikest üritustest osavõtmist või ametiasutuste poole pöördumist.

Sotsiaalse võrgustiku kaitse- ja riskitegureid aitavad selgitada välja järgnevad küsimused.

Kes on lapse elus olulised isikud?

- Milline on lapse kokkupuude sugulaste, sõprade ja naabritega?
- Millised on lapse suhted vanematega ja kuidas laps neid hindab? Millised on suhted õdede-vendadega ja kuidas laps neid hindab? Millised on suhted eakaaslastega, lasteaia- ja koolikaaslastega?
- Mida laps arvab, millisena näevad teda teised (nt sõbrad, kaaslased, ka täiskasvanud)? Kuidas suhtuvad pereliikmed lapse sõpradesse?
- Kas laps saab ja soovib kutsuda sõpru koju?
- Kes pakuvad lapsele ja perele praktilist abi, kaitset ja tuge (nt lapse hoidmine)?
- Kas perekond on elanud pikemat aega samas piirkonnas? Missugused on perekonna suhted naabritega?
- Kas perekond osaleb kogukonna ettevõtmistes, üritustel? Kas tuntakse ühtekuuluvustunnet? Kas perekond tunneb end aktsepteerituna kogukonna poolt?
- Kas pereliikmed kuuluvad mõnda organisatsiooni või kogudusse?
- Kas lapsele ja perele on vajalik tugi ja abi kättesaadav (nt koolis, tervishoius)?
- Kust leiavad vanemad infot vaba aja veetmise ja abi saamise võimaluste kohta oma kodu lähedal?
- Kas vanemate ja spetsialistide või ametiasutuste vahel esineb last mõjutavaid konflikte? Kas vanemad väldivad kontakti spetsialistide või ametiasutustega?
- Kas piirkonnas on piisavalt kättesaadavad tervishoiu-, sotsiaal- ja haridusteenused (sh huviharidus ja sportimisvõimalused)?
- Millised on perekonna kogemused kokkupuudetest abistavate süsteemidega?
- Millist abi on saadud sotsiaalsüsteemist? Kas pere on jäänud saadud abiga rahule?

Tabel 15. Sotsiaalse võrgustiku peamised kaitse- ja riskitegurid

Kaitsetegurid	Riskitegurid
Last ümbritseb toetav sotsiaalne võrgustik. Sotsiaalne võrgustik toetab lapsevanemaks olemist ja lapse toimetulekut.	Mittetoimiv või puuduv sotsiaalne võrgustik. Esineb sotsiaalset isolatsiooni, mil puudub sotsiaalne kontroll ja toetus.
Peres esineb probleeme, kuid sotsiaalne võrgustik aitab tagada lapsevanemate toimetulekut ja lapse heaolu.	Peres esineb riske, mille tulemusena on last ümbritsev sotsiaalne võrgustik võtnud lapsevanemate rolli ja ülesanded enda kanda.
Lapsele on tagatud tema vajadustele vastav abi ja kaitse. Vajaminevad teenused on lapsele ja tema perele kättesaadavad.	Laps ei saa vajalikku tuge ja kaitset. Vajaminevad teenused ei ole lapsele ja tema perele kättesaadavad. Kogukonnas pakutavad teenused ei vasta lapse tegelikule vajadustele.
Kogukonnas on lapsel võimalusi sotsialiseerumiseks.	Lapsel ei ole kogukonnas võimalusi eakaaslaste, teiste toetavate täiskasvanute sotsialiseeruda.

Käsiraamatu artikli viimane uuendus 23.04.2025

8.3.3. Elutingimused

Lapse kasvukeskkond, elukoha stabiilsus ja tingimused elukohas mõjutavad nii lapse vaimset kui ka füüsilist arengut. Sage elukoha vahetus võib viidata sügavatele pereprobleemidele, kuid võib olla ka lapse probleemide üheks peamiseks põhjustajaks. Elutingimuste hindamisel tuleb tähelepanu pöörata eluruumi kuuluvusele ehk kas tegemist on pere omandisse kuuluva elupinnaga või üüripinnaga. Samuti hinnata millised on olmetingimused, ruumijaotus, sisustus ning millises piirkonnas/kogukonnas elatakse. Elutingimusi hinnates peab tekkima hinnang sellele, kas antud eluase ning elutingimused moodustavad lapse jaoks sobiva kasvukeskkonna, kus lapsele on tagatud vajaminev areng ning turvalisus. Vajalik on meeles pidada, et elutingimused võivad avaldada mõju lapse kasvatamisele ning

lapse ja lapsevanemate vahelistele suhtele.

Elutingimuste kaitse- ja riskitegureid aitavad välja selgitada järgnevad küsimused.

- Mis tüüpi on pere eluruum (eramaja, korter, ridaelamu)?
- Kas eluruumi üüritakse, kas on üürileping (tähtajaline, tähtajatu)?
- Kas eluruum on seotud laenude/liisingutega?
- Missugune on eluruumi seisukord (katus, aknad, uksed, põrandad, trepid, küttekolded, elektrisüsteem)?
- Kas eluruumis on toimiv veevõrk ja kanalisatsioon, kuidas saadakse sooja vett?
- Missugused on eluruumi kütmisvõimalused ja nende seisukord (ja kütte varu)?
- Missugused on pesemisvõimalused ja tualettruumi kasutamise võimalused ja nende seisukord?
- Missugused on tingimused toidu valmistamiseks ja säilitamiseks?
- Kui palju isikuid elab koos, kas eluruum on üle rahvastatud?
- Kas eluase sobib lapsele või tuleks seda kohandada?
- Kas igal pereliikmel on piisavalt ruumi, vajadusel ka eraldumiseks?
- Kas majapidamises on vajalikud esemed (nt söögilaud-toolid, nõud ja köögiriistad, riidekapp)?
- Kas igal lapsel on oma tuba või voodi, mängimis- või õppimiskoht (laud, tool, kapp/sahtel oma asjade hoidmiseks)?
- Kas perel on esmavajalikud kodumasinad: tolmuimeja, pesumasin, elektroonikaseadmed?
- Missugune on eluruumide puhtus?
- Kas korteris suitsetatakse?
- Kas eluase asub linnas või looduskeskkonnas?
- Kas on oma hoov, kas lähedal asub park/ mänguväljak, kas on võimalus veeta vaba aega looduses?
- Kuidas tunnetavad laps ja vanemad heaolu ja turvalisust piirkonnas? Kas piirkonda seostatakse kõrge kuritegevusega?
- Milline on ligipääs teenustele ja ressurssidele (nt kauplus, mänguväljak, raamatukogu, lasteaed, kool, vaba aja veetmise asutus, polikliinik, apteek, ühistransport)?

Tabel 16. Elutingimuste peamised kaitse- ja riskitegurid

Kaitsetegurid	Riskitegurid
Lapsele on tagatud stabiilne kasvukeskkond. Laps kasvab ühes stabiilses kohas, kus ta tunneb ennast turvaliselt.	Lapsel puudub stabiilne kasvukeskkond. Laps vahetab tihti elukohta või liigub kahe lahuselava lapsevanema eluaseme vahet, mis on lapsele koormavaks.

Kasvukeskkond vastab lapse vajadustele. Lapsel on oma magamisase, õppimisnurk ja võimalus eraldumiseks teistest perekonnaliikmetest.

Laps elab puudulikes elamistingimustes. Elutingimused ei ole lapse jaoks sobilikud, elamispind on üle rahvastatud, mille tulemusena puudub lapse magamisase või õppimisnurk vms.

Käsiraamatu artikli viimane uuendus 23.04.2025

8.3.4. Majanduslik olukord

Majandusliku olukorra hulka kuuluvad pere rahalised võimalused, tööhõive ja saadavad toetused, mis aitavad kaasa lapse heaolu tagamisele. Majanduslikku olukorda hinnates on vajalik keskenduda, kas pere sissetulekud katavad ära igakuised kulud, milline on pere majanduslik toimetulek ning kas esineb võlgnevusi. Majandusliku olukorraga on seotud lapsevanemate tööhõive, mis hõlmab enda alla vanemate töötamise olukorra kaardistamist. Sealhulgas on vajalik selgitada välja, milline on vanemate töökorraldus, millist mõju avaldab vanemate töötamine lapsele. Siinkohal on oluline tähelepanu pöörata vanematele, kes viibivad töö tõttu pikalt lapsest eemal. Samuti kuulub tööhõive alla lapse enda töötamine ja töökogemuse mõju lapsele endale.

Majandusliku olukorra kaitse- ja riskitegureid aitavad välja selgitada järgnevad küsimused.

- Milline on vanemate töösuhe või tegevusala (nt kindel töökoht, ajutine töökoht, täis- või osaajaga töökoht, ettevõtja, tööotsija, õpilane, pikaajaliselt haige või (eel)pensionil)?
- Kas esineb töötamist takistavaid tegureid?
- Milline on vanemate töökorraldus?
- Kas vanemad soovivad töötada, on töökohaga rahul või vahetavad sageli töökohti või ei soovi tegelikult töötada?
- Kas tööd otsivad pereliikmed saavad toetust, nõustamist või koolitust?
- Kas üks või mõlemad vanemad töötavad elukohast kaugel või ebasobiva töögraafikuga?
- Kuidas on tagatud laste hoidmine või koolilaste eest hoolitsemine, kui vanemad töötavad või õpivad?
- Milline on perekonna majanduslik olukord lühemas ja pikemas perspektiivis (sissetulekud, toetused, väljaminekud, rahalised kohustused)?
- Kas pere vajab toimetulekuks kõrvalist abi?
- Kas ja kust ta seda saab?
- Kas pere sissetulek on piisav, pere eelarve on tasakaalus ja tulud katavad kulutused?

- Kas pere eelarves arvestatakse piisavalt laste vajadustega?
- Kas eluasemekulude eest tasutakse õigeaegselt; kas on tekkinud võlgu? Kas pere oskab majandada oma võimaluste piires?
- Kas perel on võlgu/laene/liisinguid? Ebamõistlikke laene, tasumata trahve?
- Kas mõne pereliikme vastu on algatatud võlgade sissenõudmine?
- Kas pere vajab täiendavaid toetusi?
- Kas pere kardab ootamatuid kulusi (nt mõne kodumasina remont, õnnetusjuhtumid)?
- Kas laps saab taskuraha, osaleda huvitegevuses, uusi riideid?
- Kas lapsel on oma pangakonto?
- Kas laps on pere rahaasjadesse kaasatud, kas talle õpetatakse igapäevast rahakasutamist?

Tabel 17. Majandusliku olukorra peamised kaitse- ja riskitegurid

Kaitsetegurid	Riskitegurid
Lapsevanemad on haritud, mille tulemusena nad kohanevad tööturul kiiresti ja mis avaldab positiivset mõju lapsele stabiilsete elutingimuste ja majandusliku olukorra loomisele. Vanemad töötavad.	
Perekonna majanduslik olukord on turvaline ja stabiilne. Lapsevanemad oskavad majanduslikult planeerida ning perekonna sissetulekud ja väljaminekud on eelarvestatud.	
Lapsevanemad tulevad laenude tagasimaksmisega iseseisvalt toime.	
Pere majanduslik olukord ei sõltu igakuistest sotsiaal- ja peretoetustest. Perel on olemas püsisissetulekud.	
Laps töötab ise seaduses sätestatud ja lubatud alustel ja see ei mõjuta tema õppimist, huvitegevust ja puhkamist.	